

پست مدرنیته و علوم کتابداری و اطلاع رسانی

محمد حسن زاده

دانشجوی دوره دکتری علوم کتابداری و اطلاع رسانی

دانشگاه فردوسی مشهد

آدرس پستی: مشهد - میدان آزادی - پردیس دانشگاه فردوسی - دانشکده علوم

تربیتی و روانشناسی - اتاق ۲۰۵

E- mail: hzadehm@hotmail.com

چکیده

پست مدرنیسم به عنوان یک رویکرد نوین در عصر حاضر تغییرات و تحولات زیادی در زوایای مختلف زندگی و تفکرات بشر بوجود آورده است. علوم کتابداری و اطلاع رسانی نیز تأثیرات زیادی را از این رهگذر پذیرفته است که مطالعه آنها دید کتابداران و اطلاع رسانی را نسبت به وضعیت و موقعیت کنونی و افق های پیش رو بازتر می سازد. مقاله حاضر به دنبال آن است که تأثیرات پست مدرنیته و تغییرات حاصل از آن بر دیدگاه ها و فعالیت های مختلف در حوزه علوم کتابداری و اطلاع رسانی را نمایان سازد. بدین منظور، مدرنیته و پست مدرنیته به صورت جداگانه و مختصر معرفی گردیده و تأثیرات هر کدام بر علوم کتابداری و اطلاع رسانی بررسی شده است. قسمتی از مقاله به رابطه فناوری اطلاعات و پست مدرنیته از یک طرف و پست مدرنیته و آموزش علوم کتابداری و اطلاع رسانی از طرف دیگر پرداخته است در نهایت، وجه افتراق دو دیدگاه مدرنیته و پست مدرنیته در علوم کتابداری و اطلاع رسانی تبیین شده و در پایان پیشنهادهای ارائه گردیده است. هدف این مقاله بستر سازی برای مطالعات عمقی و فراگیر در زمینه دیدگاههای جدید در رشته می باشد.

کلید واژه گان: پست مدرنیسم - علوم کتابداری و اطلاع رسانی - مدرنیسم - آموزش - فناوری اطلاعات

سرچشمه جوشان تفکر انسانی در راستای شناخت خود و تعامل با محیط پیرامونی خود راه های دور و درازی را پیموده است. همیشه مکاتب فکری به دنبال کشف دنیای پیچیده انسان و ارتباط آن با دنیای مادی بوده است. به دنبال همین کنکاش فکری و تلاش بشر در راستای شناخت محیط پیرامون خود، علوم شکل گرفته و تلاش های علمی بنیان نهاده شده است. در پشت پرده هر تلاش انسانی یک ایدئولوژی و تفکر خاص را می توان پیدا کرد که بیانگر نحوه دید و تجربیات قبلی وی از پدیده هاست. هر دوره ای از تاریخ حیات بشر نیز دارای ویژگی های خاص خود بوده و تبعات ویژه خود را داشته است و به دنبال آن طرز تفکرات و دیدگاههای فلسفی، اجتماعی، سیاسی و علمی خاص آن دوره شکل گرفته است. به عنوان مثال بعد از جنگ جهانی دوم و با توجه به نیاز جامعه آن دوره به برنامه ریزی و به دنبال رشد صنعتی شدن، مدرنیته رواج پیدا کرد و تا سال های متمادی انسان مدرن به دنبال برنامه ریزی دقیق، علمی و پیروی از نظریات موجود و قانونمند کردن امور بوده و طبق این دیدگاه زندگی کرد. در اواخر قرن بیستم به مقتضیات زمان و با پشت سر گذاشتن مدرنیته، فرهنگ پست مدرنیته جایگزین آن گردیده است که در بیشتر جنبه های زندگی انسانی و زوایای فعالیت های وی تاثیر گذاشته است. علوم کتابداری و اطلاع رسانی نیز از آن جمله رشته ها و نظام هایی است که به دنبال نیاز انسان به اطلاعات و دانایی شکل گرفته و ریشه های خود را در مدرنیته یافته و در راستای پاسخگویی بهتر به نیاز های جامعه مراجعان، به سوی پست مدرنیسم متمایل شده است. پست مدرنیته همان طوری که در طرز نگاه انسانها به حقایق و مسائل موجود تاثیر گذاشته است، در نظام ها و نهاد های پاسخگوی نیاز آنها نیز تاثیر گذاشته و شکل خاصی به آنها داده است. پست مدرنیسم بر مفهوم اطلاعات، اطلاع رسانی، ابزارهای اطلاع رسانی، آموزش علوم کتابداری و اطلاع رسانی و نظایر آن تاثیر گذاشته است. این مقاله به دنبال این است تا چگونگی این تاثیرات و انعکاس آن در فعالیت های مختلف کتابداری و اطلاع رسانی را بررسی نماید. برای نیل به این هدف، مدرنیسم، پست مدرنیسم و وجه افتراق آنها در تاثیر گذاری و شکل دهی به فعالیت های کتابداری و اطلاع رسانی مورد بررسی قرار گرفته است تا بتوان مسیر حرکات آتی نظام های آموزشی علوم کتابداری و اطلاع رسانی را تبیین کرده و پیشنهادات لازم را ارائه کرد.

مدرنیسم (نوگرایی)

قبل از پرداختن به مدرنیسم می توان اشاره کرد که عصر مدرن به حیطه زمانی از عصر رنسانس تا اواخر قرن بیستم اطلاق می شود که در تمدن غربی گسترش یافت. بعضی اوقات عصر مدرن، با عنوان عصر استدلال نیز نامیده می شود. زیرا، این دوره را بوسیله مشخصه هایی مانند واقعیت زوال ناپذیر علم، پیشرفت و عقلانیت شناخته می شناسند. از طرف دیگر، ارزش های عصر روشنگری از قبیل: قابل پیش بینی بودن، ثبات، کنترل، حقیقت مطلق و مفاهیمی مانند آنها، به عنوان نشانه های عصر مدرن درآمد است که اکنون نیز در بسیاری از جنبه های جامعه ما منعکس می شود. در واقع مدرنیته همراه با توسعه دولت سرمایه داری گسترش یافت و مدرنیسم تجربه ای برای پیدا

کردن حقیقت درونی یک موقعیت مشخص است که می تواند بوسیله خود آگاهی و بازتاب های آن متمایز شود (Sarup, 1993).

جامعه مدرن فردی را پرورش داده که معقول، خود بسنده، تمرکز یافته و با ثبات است (مرد منطقی قانون، شهروند تحصیل کرده، دموکراسی مبتنی بر مجلس نمایندگان، مرد مقتصد حسابگر نظام سرمایه داری، دانش آموز با نمره در نظام آموزش همگانی). همه این خصوصیات در نتیجه تعامل بین فرهنگ شهری و تجاری در دل جامعه فئودالی سده های میانه است که عرف مبادله کالا می طلبید تا افراد به روش های جدید عمل کنند و سخن بگویند و لازم بود بازرگانانی که با اشخاص عادی کاملا غریبه و گاهی در فواصل بسیار دور برخورد داشتند اسناد مکتوب برای ضمانت قول های شفاهی در دست داشته باشند و طرز رفتار "اجتناب از آشنایی" را حتی به هنگام رو در رویی با طرف مقابل در پیش گیرند تا فضایی برای حسابگری های مربوط به منافع شخصی در اختیارشان باشد. با اطمینان می توان گفت که به تدریج و به غیر مستقیم ترین طریق ممکن، هویتی در بین بازرگانان و سایرین شکل گرفت، هویتی با حس فردیت منسجم و با ثبات که در قابلیت های معرفتی متکی به نفس زمینه داشت (پاستر، ۱۳۷۷). بدین طریق بود که پایه فرهنگی دنیای مدرن نهاده شد. مبنایی که سرانجام برای پروراندن و اشاعه آن، هویت شهری به رسانه های چاپی تکیه کرد. بدین ترتیب، مدرنیسم به عنوان یک بستری فکری و فلسفی باعث شکل گیری نهادهای مدرن جامعه صنعتی آن دوران گردید و تعهدات مربوط به پیدا کردن واقعیت و معنی بخشیدن به تاریخ را نیز به ارمغان آورد.

پست مدرنیسم (فرانوگرایی)

کلمه پست مدرن به زمان تاریخی بعد از عصر مدرن و تغییرات فرهنگی اواخر قرن بیستم اشاره دارد. پست مدرنیسم تحت تاثیر آرای نیچه بوده و نسبت به همه نوع توانایی بازشناسی حقایق مشکوک است. نظریه پردازان پست مدرن، نظام ارزش ها و باورهای عصر مدرن را رد می کنند. آن ها به ویژه تعهدات، آیین ها و علی الخصوص توصیفات کلان و افسانه هایی که تاریخ را با هدف و معنا مرتبط می کنند، زیر سؤال می برند (Postmodernism, 1991).

موضوع کانونی در نظریه پست مدرن این دیدگاه است که واقعیت، ساختار اجتماعی است نه چیزی مستقل، واقعیت ساخته می شود نه اینکه پیدا می شود (Taylor, 1994). به گفته میشل فوکو (۱۹۸۰) پست مدرنیست ها چنین درک می کنند که هر جامعه ای رژیم حقیقت و سیاست های کلی خود را دارد. بنابراین، با کلماتی مانند اصالت، معنا، واقعیت و نظیر آن مخالف هستند زیرا پست مدرنیست ها می گویند که افراد، جلوه هایی از حقیقت را می بینند و برای دیگران خط و مشی می دهند. علاوه بر این ها کثرت گرایی نیز در پست مدرنیته جایگاه خاصی دارد. عناصر برجسته پست مدرنیسم عبارتند از: رد افکار، ارزش ها و رویه های مدرنیته، رد ادعاهای شناسایی حقیقت، خودداری از جستجوی اصالت، رد هرگونه پرسش در باره شناسایی معانی، استقبال از تفاوت ها تاکید بر لذت جویی، دلخوشی به ظواهر، به رسمیت شناختن خلاقیت و ...

پست مدرنیسم به بی ثباتی، تغییر و انعطاف پذیری و چندگانگی فرهنگی معتقد است و از این طریق می خواهد به دور از قانونمندی و معرفی واقعیت، پاسخگوی نیازهای جامعه پست مدرن باشد. در این دیدگاه ابر انسان به جای انسان مطرح می شود. از سردمداران این دیدگاه می توان به میشل فوکو^۱، ژان بودریار^۲، جیانی واتیمو^۳، یورگن هابرماس^۴، هربرت شیلر^۵ و سایرین اشاره کرد که هر کدام به نحوی از ساختارگرایی^۶ انتقاد کرده و واقعیت های پست مدرنیسم را بیان می کنند (وبستر، ۱۳۸۰).

پست مدرنیسم در زوایای مخالف حیات بشری مانند موسیقی، تعلیم و تربیت، معماری، شهرسازی و مانند آنها نمود پیدا کرده است. کتابخانه ها و مراکز اطلاع رسانی و علوم مربوطه نیز از گسترش دیدگاه پست مدرنیته به دور نمانده است. با بررسی مدرنیسم به عنوان مقدمه ای برای دوران پست مدرنیته، تاثیرات این دوره را بر جنبه های مختلف علوم کتابداری و اطلاع رسانی مورد بررسی قرار خواهیم داد.

مدرنیسم در کتابداری و اطلاع رسانی

با وجود اینکه کتابخانه ها از تکنولوژی ها نوین و نوآوری های سازمانی، در سطح عالی استقبال کرده اند، ولی آنها طبق ماهیت همیشگی خود سازمان هایی مدرن یا مدرنیست هستند. آن ها ارزش هایی مانند نظام مندی، قابل اطمینان بودن، قابل پیش بینی بودن و عقلانیت را مجسم می کنند. آن ها سازمان هایی قانون مدار و خطی^۷ هستند. در واقع این موارد، نقاط قوت آن ها به حساب می آید (Greenberg, 1998: P.108). کتابخانه ها امر خطیر پردازش موثر، سازماندهی و دسترس پذیر ساختن حجم عظیم مواد کتابخانه ای را انجام می دهند و این رویکرد مدرن به جهان اطلاعات، برای صدها سال موفقیت آمیز بوده است. جای شگفتی نیست که کتابداران سعی می کنند تا محیط اطلاعات الکترونیکی را سازماندهی کنند. سادگی، سلسله مراتبی بودن و نظم منطقی نظام های سنتی، مدت های مدیدی ما را در رسیدن به هدف خود یاری کرده اند. در عصر مدرن که با عصر روشنگری همزمان بوده است، کتابخانه های عمومی در نیمه قرن ۱۹ در بریتانیا شکل گرفت، طبقه بندی بر اساس قطع و توجه به جنبه های زیبایی شناختی کتب و منابع اطلاعاتی، جای خود را به عصر برگه آرایی، رده بندی براساس اصول منظم و مدون داد که به وجود آمدن رده بندی های متعارف مانند رده بندی کتابخانه کنگره (LC) و رده بندی دهدهی دیوئی و ... و نظم دهی به کتابخانه ها بر اساس اصول منظم و مدون از شاخص های عمده و از نشانه های بارز عصر مدرن در کتابخانه است. آموزش کتابداری و اطلاع رسانی در دانشگاه ها که توسط ملویل دیوئی در سال ۱۸۷۶ پایه ریزی شد، نیز ریشه در دوره مدرن دارد. بنابر این، از لحاظ قانون گرایی و

¹ Michael Foucault
² Jean Baudrillard
³ Gianni Vattimo
⁴ Jurgen Habermas
⁵ Herbert schiller
⁶ structuralist
⁷ Linear

سازماندهی دانش، اصول مدرنیته تاثیر به سزایی در کتابداری و اطلاع رسانی داشته است. در عصر مدرن بود که کتابخانه ها دارای ساختمان های جداگانه ای شدند که مخصوص امور کتابداری طراحی شده بودند. در قرن ۲۱ نیز که کتابداری و اطلاع رسانی داعیه سازماندهی دانش و منابع الکترونیکی را در سر می پروراند جملگی از تاثیرات اصول مدرنیته بوده و بیانگر عوق این تاثیرات نیز است. در واقع، طرح کتابداری مدرن را می توان با افکار دیدرو در مورد دائره المعارف مقایسه کرد که می خواست تمام دانش پراکنده روی زمین را طوری گردآوری کند تا بچه های ما با دانایی بیشتر بتواند فاضل تر و شاداب تر زندگی کنند. با الهام از افکار و ایده های متفکر ساختارگرا، کارل رایموند پوپر، نویسندگانی مانند کمپ^۸ و بروکز^۹ یک طبقه از دانش مضبوط را در نظر می گیرند که بیرون از ذهن نویسنده یا خواننده وجود دارد و می توان آن را کدگذاری و ارائه نمود. دانشمندان دانشکده کتابداری دانشگاه شیکاگو در دهه های ۱۹۲۰ و ۱۹۳۰ و پیروان آن ها به ویژه، جس شرا^{۱۰}، نیز کتابخانه ها را به عنوان موسسه پویای اجتماعی در نظر می گیرد که عملکرد آن هم سازماندهی و هم اشاعه دانش است. این عملکرد دوگانه، کتابخانه ها و مراکز اطلاع رسانی را قادر می سازد تا تغییرات اجتماعی را تسهیل کند. کتابخانه ها همچنین حافظه اجتماعی نوع بشر را تحت قانون و قاعده در آورده و ذخیره می کند و به موازات آن شیوه های ارتباط این تجربیات بین جامعه و ترویج آن را به حداکثر می رساند. به نظر شرا این یکپارچگی به رشته ای نوین می انجامد که به معرفت شناسی اجتماعی استوار است و به سوی درک بهینه ای از نقش دانش در جامعه هدایت شده است و کتابداری می تواند نظمی به دنیای پر از هرج و مرج فکر انسانی تحمیل کرده و در نهایت دانش را در اختیار رفاه بشر بگذارد (Ray, 2000: P. 11). ولی همزمان با تغییر نگرش بشر نسبت به مدرنیته و بروز تردید در مورد واقعیت اشیاء و تحولات جاری، دیدگاههای خاصی شکل گرفته است که این مسائل را فراتر از دید مدرن بررسی می کند که بخش بعدی مقاله در این مورد بحث خواهد نمود. در عصر مدرن منابع اطلاعاتی اغلب چاپی بوده و صنعت نشر به خاطر صنعتی شدن جوامع و رواج شهرنشینی رونق یافت و کتابخانه ها برای انتخاب، گردآوری، ذخیره و بازیابی و حتی اشاعه اطلاعات موجود، اصولی را تهیه کردند که مدیریت کتابخانه ها در واقع مدیریت منابع اطلاعاتی را وظیفه اصلی خود می دانست و به لحاظ رسالت روشننگری، سعی در گردآوری منابع اطلاعات گسترده برای هدایت جامعه به سوی آگاهی و سعادت و رفاه داشت. همان گونه که بحث خواهد شد، بعدها این طرز تفکر مورد تردید و انتقاد و حتی در معرض چالش جدی قرار گرفته و نوعی دیدگاه فرا ساختارگرایی شکل گرفت.

پست مدرنیسم در کتابداری و اطلاع رسانی

کتابخانه ها امروزه با چالش های پیش بینی نشده ای روبرو هستند. گام های غیر قابل پیش بینی تغییرات به همراه سطح فزاینده پیچیدگی و ابهام محیط های کاری نوعی بی نظمی را به وجود

⁸ Kemp
⁹ Brookes
¹⁰ Jessy Shera

آورده است. از آنجایی که بزرگترین و غنی ترین کتابخانه ها تلاش دارند تا به درخواست های رو به گسترش فناوری، مهارت ها و خدمات نوین در قالب بودجه های رو به کاهش پاسخگو باشند. تغییرات مداوم که چالش های زیادی را برای کتابخانه های امروزی به ارمغان آورده است در کانون تمرکز این مسائل قرار دارد (Jameson, 1998). به اعتقاد ویلیام برگ کوئیست^{۱۱} (1998) محیط کنونی تحولات مستمر و غیر قابل پیش بینی را نمی توان به عنوان یک دوره انتقالی نگاه کرد بلکه خود یک واقعیت جدید است. با اینکه به نظر می رسد، قبول این واقعیت جدید در سطح ذهنی آسان باشد ولی یادگیری طرز مدیریت آن به صورت روزانه مشکل می باشد و اینجاست که دیدگاه پست مدرنیته پا به عرصه وجود می گذارد. آنچه که بعد از این در این مقاله بحث خواهد شد، تشریح این دیدگاه در کتابداری و اطلاع رسانی است.

– رشد فناوری اطلاعات و پست مدرنیته در کتابداری و اطلاع رسانی

رشد و گسترش فناوری های مربوط به اطلاعات و ارتباطات باعث تغییرات عمده ای در ارتباطات بین اشخاص و شکل گیری ساختارها و روند اطلاع یابی افراد جامعه شده است. این تغییرات چارچوبی را می طلبد تا با پیگیری چالش ها و تعادل مورد نیاز برای کتابخانه های مختلف در راستای انجام رسالت های جدید و خدمات نوین در پاسخ گویی به نیازهای متغیر افراد تاثیرات مثبتی داشته باشد. در این میان، کلمه پست مدرن برای تشریح چرخش مفهومی و باز آرایشی تصورات مربوط به "حقیقت" و ارتباطات مورد استفاده می گیرد. این چرخش از مدرنیته (که در آنجا خطی بودن، منطقی بودن و سلسله مراتبی بودن غالب بود) به دنیای پست مدرن (که عدم تمرکز، غیر خطی بودن، سیال بودن و شفافیت مطرح است)، تغییرات محسوسی را در دیدگاه و فرهنگ به وجود آورده است. در دیدگاه های پست مدرن، اصطلاحاتی مانند سایبر کالچر^{۱۲} (فرهنگ اینترنتی)، حقیقت مجازی^{۱۳} و غیره منعکس می شود که فعالیت های رایانه محور، روابط بین انسان و ماشین را انسجام می بخشد و محیط های رقومی (دیجیتال) یک نوع حقیقت مجازی متفاوتی را ایجاد می کنند که گرایش از منابع چاپی و متن گرا به سوی فرهنگ تعاملات پویا، محیط چند رسانه ای و فرامتن^{۱۴} نیز از شاخصه های آن می باشد (Turkle, 1999: P. 112). اگر کتاب و کتابخانه مجسم کننده ارزش هایی مانند خطی بودن، نظم، سلسله مراتب، و ساختار هستند، صفحات اینترنت و وب منعکس کننده ارزش های پست مدرنیته مانند غیر خطی بودن، تساوی ارزش و تصادفی بودن می باشند (Greenberg, 1998: P. 106).

سازمان های پست مدرن مانند مراکز اطلاع رسانی نوین و مانند آن در هر لحظه جهت قبول شرایط متغیر آماده اند. طبق نظر برگ کوئیست، این سازمان ها دارای چندین جزء متفاوت مانند مرزهای نامشخص، ساختارهای داخلی انعطاف پذیر و تعاونی و ماموریت های مشخص هستند. علاوه بر آن

William Bergquist¹¹
Cyber culture¹²
Virtual Reality¹³
Hyper text¹⁴

این سازمان ها بر ارتباطات به شکل همزمان و غیر رسمی با جریان از بالا به پایین و در طول سازمان تکیه دارند. این جریان آزاد اندیشه ها به سازمان اجازه می دهد تا به سرعت مشکلات و فرصت ها را شناسایی کرده و به آن ها پاسخ دهند (Bergquist, 1998: P.xiii). باید اضافه کرد که جریان آزاد اطلاعات نیز یکی از پیامدهای پیشرفت فناوری اطلاعات و ارتباطات و تسهیل دسترسی به دانش بشری است که خود موجب نوعی عدم ثبات و تغییر پذیری در روابط، مناسبات و فرایند انجام امور گردیده است. با این تفسیر می توان رشد فناوری اطلاعات و ارتباطات را به عنوان یکی از عوامل دخیل در گرایش جامعه از قطعیت عصر مدرن به نسبیت عصر پست مدرن محسوب کرد. این تغییرات در کتابخانه ها نیز بدین صورت شکل گرفته که مرزهای مشخص و قابل شناسایی مجموعه و خدمات کتابخانه ها به طور فزاینده ای از هم پاشیده است و کتابخانه ها از یک محیط قابل پیش بینی به یک محیط غیر قابل پیش بینی و متغیر در حال تبدیل شدن است که شبکه های اطلاعاتی و ارتباطات گسترده نیز در این تبدیل وضعیت بی تاثیر نبوده است. البته چنانکه بعداً بحث خواهد شد، این از بین رفتن مرزها چالش هایی را برای کتابخانه ها و علوم کتابداری و اطلاع رسانی به وجود آورده است که راه حل ها و شیوه های برون رفت خاص خود را می طلبد.

آموزش کتابداری و اطلاع رسانی در عصر پست مدرن

پست مدرنیته بر نحوه آموزش علوم کتابداری و اطلاع رسانی تاثیر به سزایی گذاشته است. شرایط پست مدرن کمک می کند تا احساس ناپایداری و تحول شکل بگیرد. تغییر مرزها و در نتیجه مفاهیم معنایی و ماهوی نیز بر درک افراد از اطلاعات، مصنوعات، مراجعان و خدمات و نوع آنها تاثیر بگذارد. همان طوری که در جدول ۱ دیده می شود منابع موجود در عصر مدرن و پست مدرن

جدول ۱- ویژگی های منابع در عصر مدرن و پست مدرن

منابع چاپی مدرن	منابع دیجیتال پست مدرن
ثابت/ مجموعه ها و ویرایش های مداوم متنی	پویا/ مجموعه های چند رسانه ای متغیر
منابع یکدست/ استنادات/ ارجاعات	گزارمان های درخواستی به رسانه های مختلط
مجموعه های متمرکز محلی	دستیابی شبکه ای جهانی نامتمرکز و گسترده
برنامه های هماهنگ در سطح ملی	امنیت به واسطه رمزگذاری برای منابع جهانی

از لحاظ محتوایی و شکلی تغییر نموده است و مدیریت و اعمال نظر بر روی آن ها، مهارت های خاصی را می طلبد که باید به شیوه های خاصی نیز آموزش داده شوند (تغییر در سایر جنبه های کتابداری و اطلاع رسانی در جدول ۳ نشان داده شده است). به تبع تغییرات به وجود آمده در منابع اطلاعاتی، نوع خدمات و طرز ارائه آن ها نیز دچار دگرگونی می شود که کتابداران و متخصصان ویژه خود را می طلبد. بدین ترتیب آموزش کتابداری و اطلاع رسانی نیز به دنبال انتقال جامعه از مدرنیته به پست مدرنیته دچار تغییرات و تحولات عمیقی می گردد. از طرف دیگر کتابخانه ها و

کتابداران باید دیدگاه نوینی را ارائه نمایند که تغییرات و تحولات عمیق مربوط به خدمات شبکه ای دیجیتال و رسانه های الکترونیکی از دیدگاه پست مدرن را تعبیر نماید و جوامع را به سوی دانش مداری سوق دهند. کتابداران باید قادر باشند تا زبان جدید و اصطلاحات نوین و مناسبی را برای تشریح نسل جدید و قابلیت های فناوری های الکترونیکی و تاثیر آن بر عملکردها و ساختار های موسسات را تبیین نمایند که به شکل گسترده ای متفاوت از دوران مدرنیته است. در زیر به چندین مورد از این اصطلاحات اشاره می شود که در مقابل اصطلاحات دوران مدرنیته شکل گرفته اند:

- امنیت در مقابل دسترسی - استفاده در مقابل مالکیت معنوی - دانش سالاری در مقابل سانسور

- ارتباطات محلی در مقابل شبکه های گسترده - سکون و ثبات در مقابل راهبری و کشف

- مواد چاپی در مقابل مواد چند رسانه ای - حقوق در مقابل آزادی و ...

درک و تبیین این تناقض ها در مورد ادراکات مدرنیته و پست مدرنیته نیازمند شیوه های آموزشی و نظام های خاص است تا بتواند پاسخگوی نیاز های افراد جامعه امروزی باشد.

از طرف دیگر دوران پست مدرن با وجهه همت قرار دادن سیال بودن، نسبییت، خودش را ارزشمند نمی داند و بلکه عملکرد دانش را ارج می نهد که این خود باعث به وجود آمدن یک نوع پارادایم (چارچوب نظری) متفاوت در عرصه آموزش کتابداری و اطلاع رسانی شده است که ارزیابی را در متن آموزش گنجانده و آزمون های جامع و به شیوه مدرن را رد می کنند. در عوض، ارزیابی یادگیری دانشجو را حمل بر بازخورد مستمر نسبت به بهبود فرایند های آموزش می داند.

نکته دیگری که قابل توجه است اینکه پست مدرنیته توجه به "مدیریت منابع اطلاعات" دوران کلاسیک و "مدیریت اطلاعات" عصر مدرنیته را به سوی "مدیریت دانش" سوق می دهد که در این راستا علوم کتابداری و اطلاع رسانی با علوم مدیریت، علوم کامپیوتر و مهندسی اطلاعات همگرا می شود و به گفته لیوتارد¹⁵، اطلاعات به عنوان کالای اصلی جامعه اطلاعاتی در می آید و مدیریت اطلاعات نه تنها در سازمان ها بلکه در کل جامعه کاربرد پیدا می کند که مفهوم دانش در مقام مدیریت دانش پست مدرنیسم، دیگر به عنوان کالای ملموس در نظر گرفته نمی شود بلکه دانش و اطلاعات به عنوان بخشی از نظام های متغیر سیبرنتیک¹⁶ در نظر گرفته می شود (Muddiman, 1999: P.17). کتابداری و اطلاع رسانی مدرن مجموعه ای از ارزش ها و افکار مبتنی بر طرح روشننگری از طریق اشاعه دانش عمومی برای اهداف کلان و خط و مشی های پیشرفت را ارائه می دادند. ولی مدیریت اطلاعات در عصر پست مدرن، چنین تعهدی ندارد و در واقع معتقد است که اطلاعات کالایی است که با اهداف رقابتی کنترل شده است. علاوه بر آن مفهوم اطلاعات و دانش اغلب نسبی و محلی است. اطلاعات باید بر اساس ارزش استفاده از آن در یک سازمان به خصوص ارزشگذاری شود نه از طریق ارزش خود دانش. بنابراین، مدیریت اطلاعات بیشتر به گرایش های پست مدرنیته متمایل است و نه تنها بیشتر روش شناسی های رسمی مدرن را رد می کند. بلکه مقاصد اخلاقی طرح مدرن را نیز نقض می کند که هدف اصلی آن، عملکرد یک نظام مولد، انعطاف

¹⁵ Lyotard
¹⁶ Cybernetics

پذیر و پویاست و آموزش کتابداری و اطلاع رسانی نیز در این مورد به تولید نیروی کار اطلاعاتی به منظور عملکرد بهینه و مطلوب اختصاص می یابد.

نظریه پردازان پست مدرن حوزه علوم اطلاع رسانی به دنبال تعریف رشته ای پایه هستند که معرفت شناسی نوین عصر شبکه ای پست مدرن را در بر بگیرد. در این صورت توسعه پارادایم شناختی به عنوان محور سازگاری علوم کتابداری و اطلاع رسانی با دیدگاه های پست مدرن در می آید که با توضیح و تبیین طرز کارکرد مغز، تشخیص می دهد که در هر دو طرف مدل خطی و یا غیر خطی ارتباط، فرایندهای شناختی رخ می دهد که رویکرد شناختی این فرایندها را عینیت می بخشد و تلاش می کند تا با مدل سازی آن طرح ریزی نظام های اطلاعاتی کاربر محوری را ایجاد کند. هسته این افکار از بروکز^{۱۷} سرچشمه می گیرد که مدعی است ساختار دانش بشری مانند ساختارهای اطلاعات بیولوژیک، از طریق افزایش اطلاعات قابل تغییر است (Brokes, 1980: P.125-133).

به نظر دروین^{۱۸} (1992: P. 61-83)، چالش اصلی دانشمندان علوم اطلاع رسانی معاصر، طراحی نظام های اطلاعاتی کاربر- محور است که دسترسی به مجراهای دانش و ارتباطات را ایجاد می کند. این امر از دیدگاهی بیان می شود که در آن اقتدار و تنوع موضوعات و موارد مستقل و مرکزیت شخص در فرایند تشکیل دانش را ممتاز می سازد. بنابراین، این دیدگاه ها ساختار زدا و قانون گریز نیز خواهند بود یعنی هرنوع ساختار از قبل تعیین شده و قانونمندی بر اساس اصول معین را رد کرده و انعطاف پذیری را سرلوحه کار خود قرار خواهند داد تا بدین وسیله ظهور همه نوع مردم سالاری خلاق و خود جوش که در مفاهیم و دیدگاه های سنتی و مدرن پشت مرزها و موانع قانونی و ساختاری محو می شدند، ممکن گردد. دروین (1992: P.50) همچنین بر این عقیده است که چنین شبکه هایی از مردم سالاری و نوآوری از لحاظ فناوری نیز امکان پذیر است. زیرا استفاده خلاق و مبتکرانه از فناوری های نوین ارتباطات برای پشتیبانی از این دیدگاه های نوین ممکن می شود.

در عصر فرامتن، شبکه ها و متون قابل تغییر الکترونیکی، تنها کاربران نیستند که تغییر می کنند، بلکه شکل خود دانش نیز تغییر می کند. فرامتن با بکارگیری گره های ایجاد شده توسط پدیدآوران و کاربران، اصول نگارش تک نگاشتی را از طریق ایجاد پیوندها (لینک ها) نقض می کند و می تواند دستیابی عمیقی به اجزای متون ایجاد کند و به کاربران اجازه می دهد تا پدیدآوران (همزمان) دانش و ایجاد کنندگان و سازمان دهندگان شبکه های دانش باشند که رویکرد نوینی به بازیابی اطلاعات ایجاد می کند که در آن ارتباط بیشتری بین خواننده، متن و پدیدآور برقرار می گردد و با ایجاد ارتباط بین چندرسانه ای ها و فرامتن، یک محیط علمی مجازی و شبیه سازی شده شکل می گیرد. که در آن استیلای اشکال متنی دانش در قالب علایم و تصاویر از بین می رود و در عوض تعامل بین پدیدآور، دانش و کاربر می تواند در یک فضای اشتراکی مجازی توسعه یابد. در شبکه

Brookes¹⁷
Dervin¹⁸

جهانی چنین فضایی از لحاظ نظری بدون مرز است و برای زیر مجموعه خود انتخاب و تشکیل مجموعه های دانش از منابع نامحدود جهانی مانند وب جهانی^{۱۹} را ایجاد می کند و بعضی از فرضیه های جهان اطلاعاتی مدل پردازش اطلاعات را به چالش می کشد. باز هم در نهایت یک محیط دانش سازمانی کاربر مدار یا پست مدرن را تشکیل می دهند که به سوی پلورازیزاسیون یا کثرت گرایی حرکت می کند و مخالف فضای عمومی ماشینیزه، بوروکراتیک و مدرن است (Cornelius, 1996).

علاوه بر موارد مطرح شده، ارزش ها و پارادایم های حاکم بر فعالیت های کتابخانه ها نیز در محدوده زمانی مختلف تغییر کرده است که این پارادایم ها نیز هر یک باعث تغییراتی در شیوه آموزش علوم کتابداری و اطلاع رسانی شده است. فرایند این تحولات را می توان مانند جدول ۲ نتیجه گرفت:

جدول ۲- تغییر گرایش کتابخانه ها در طول زمان

محدوده زمانی	ارزش ها و پارادایم ها
قبل از ۱۹۸۰	منابع یا داشته های کتابخانه
۱۹۸۰	اصل دسترسی
۱۹۹۵	اصل استفاده
بعد از ۱۹۹۵	آموزش و یادگیری

همان گونه که در جدول آورده شده است از نیمه دوم دهه پایانی قرن بیستم، در کتابخانه ها پارادایم آموزش و یادگیری شکل گرفته است. این پارادایم، کتابخانه ها را نه به عنوان ناظر فرایند آموزش در جامعه، بلکه به عنوان یک بخش از نظام آموزشی تلقی می کند. که آموزش و یادگیری نیز با توجه به ماهیت خود چیزی جز ایجاد تغییر نیست.

وجوه افتراق مدرنیته و پست مدرنیته در علوم کتابداری و اطلاع رسانی

همانطوری که بحث شد، دو دیدگاه مدرنیته و پست مدرنیته در مورد علوم کتابداری و اطلاع رسانی چه از لحاظ مفهوم منابع اطلاعاتی و نظام های اطلاعاتی و چه از لحاظ آموزش با همدیگر متفاوت عمل می کنند و علاوه بر آن، در مورد سایر مسائل مطرح در حوزه کتابداری و اطلاع رسانی نیز با همدیگر همخوانی ندارند و این ناهمخوانی ها را می توان به شکل زیر (جدول ۳) بیان نمود:

¹⁹ World Wide Web

جدول ۳- وجوه افتراق مدرنیته و پست مدرنیته در علوم کتابداری و اطلاع رسانی

دیدگاه ها	مدرنیته	پست مدرنیته
مباحث بنیانی		
منابع اطلاعاتی	به منابع چاپی متکی است و منابع دیداری و شنیداری نیز استفاده می شود	منابع دیجیتال و چند رسانه ای نقش عمده ای دارند
سازماندهی	رده بندی های مرسوم	گرایش به سوی نمایه سازی (ماشینی) و تفسیر اطلاعات
بازیابی	بازیابی بر اساس سرعنوان های موضوعی و واژگان کنترل شده	بازیابی از تمام متن و زبان طبیعی
مدیریت	مدیریت منابع اطلاعات مد نظر است	مدیریت اطلاعات و مدیریت دانش
اشتراک منابع	اشتراک دائمی و ثابت برای یک دوره زمانی به قصد مالکت	اشتراک موردی و پرداخت برای استفاده و تاکید بر دسترسی
مدیریت منابع انسانی	توجه به تخصص و مهارت های افراد	توجه به هماهنگی بین افراد و گرایش به سوی نظریه سیستمی
واقعیت	چیزی است که کشف می شود	واقعیت چیزی است که ایجاد می شود
دید اجتماعی	قطعیت و نظام مندی مفاهیم	نسبیت گرایی و انعطاف پذیری تعاریف
ساختمان کتابخانه ها	طبق طرح های زیبایی شناختی و معماری هنرمندانه و علمی ساخته می شود	مدولار بوده و نسبت به نیاز ها انعطاف پذیر می باشد
تغییرات	مقاومت در مقابل تغییر	مدیریت تغییر و استقبال از آن

همان طوری که در جدول ۳ نشان داده می شود، بین این دو دیدگاه فاصله و تفاوت های نسبتاً عمیقی وجود دارد که همگی گویای تغییر پذیری و زوایای متغیر دید انسان نسبت به محیط پیرامونی خود می باشد. در این میان ورسبیج^{۲۰} (1993: P. 229) معتقد است، اهداف عمده اجتماعی علوم کتابداری و اطلاع رسانی باید راهنمایی فعالی باشد که بوسیله موقعیت کاربرد دانش در جامعه پست مدرن آشکار می شود. ورسبیج نیز مانند دروین (1992) متعهد شده است که نقطه شروع چنین فرایندی درک فعالان فرایند انتقال دانش است. علاوه بر آن، او نسبت به تمرکز دقیق بر علوم جدید بی میل است و ادعا می کند که به تعریف دوباره مفاهیم نظری اساسی (مانند نظام، ارتباطات و نمادها) و ایجاد شبکه های مختلف و فعالیت های پیرامونی نیاز است. بنابر این، ورسبیج مدعی است که علوم کتابداری و اطلاع رسانی ممکن است به عنوان علوم پایه اطلاع رسانی مطرح شود ولی به شکل میان رشته ای و پساساختارگرایانه^{۲۱} می باشد که می تواند نظام راهبری مفهومی را فراهم آورد تا از این طریق پدیده اطلاعات را مطالعه کند. اما این مطالعه در مسیرها و به روش های گوناگون صورت می گیرد. بیشتر این ها، نظریه را با عمل در خواهند آمیخت و ممکن است تحلیل اطلاعات در بستر سازمانی، تحلیل های ساختارهای دانش، ارزیابی فناوری های ارتباطات و اطلاعات و ... را نیز شامل شود. ویکری و ویکری^{۲۲} (1987) در مقدمه خود به متون درسی علوم اطلاع رسانی، نیاز مداوم به درک علمی از فرایند های انتقال اطلاعات را آشکار کرده اند که یک

²⁰ versig

²¹ Post structuralism

²² Vikery & Vikery

فعالیت انسانی - اجتماعی است. در جهان پست مدرن، محدودیت های ناشی از ریشه های مدرنیته آشکارتر می گردد. اشغال عرصه مدرنیته با فورمالیسم و اثبات گرایی پوپری^{۲۳}، توجه به کمی گرایی و رایانش گرایی^{۲۴} در سطح دقیق تر و نقطه نظر پیشبردی شناختی مورد انتقاد قرار می گیرد. زیرا انتقال اطلاعات به عنوان یک عمل اجتماعی و همچنین نظریه های اجتماعی خلق و استناد به اطلاعات را نادیده می گرفت. علوم کتابداری و اطلاع رسانی باید به صورت شفاف این مشکلات را بیان کند تا بدین وسیله بتواند مقاصد نظری و عملی خود را گسترش دهد. اگر چنین عملی صورت گیرد ممکن است، به عنوان یک رشته کثرت گرای اطلاع رسانی مطرح شود که بر مساله کاربرد دانش تحت شرایط پست مدرن تمرکز دارد. در این راستا با رشته هایی مانند علوم کامپیوتر، علوم مدیریت و علوم ارتباطات و رسانه ها همگرایی و همکاری خواهد داشت (Ray, 2000: P.15).

بحث و نتیجه گیری

فراصنعتی گرایی دانیل بل و دولت - ملت آنتونی گیدنز، سرمایه داری پیشرفته هربرت شیلر، مدیریت و دستکاری اطلاعات یورگن هابرماس و سودمندی اطلاعات ژان فرانسوا لیوتارد و اندیشمندی از این دست، همگی نشان از به وقوع پیوستن تغییراتی در نگرش های مدرنیته و شکل گیری نظام فکری و شرایط اجتماعی جدیدی دارند. می توان ادعا کرد که نمی توان جهان معاصر را بدون آگاهی از مرکزیت و ابعاد نشانه سازی امور در دنیای کنونی (بودریار)، بدون ملاحظه تغییرات به وجود آمده در شکل های ارتباطی (پاستر)، بدون به رسمیت شناختن تنوع و گسترش دیدگاه های جهانی که توسط رسانه های نوین در دسترس همگان قرار گرفته اند (جیانی و تیمو)، بدون دقت و موشکافی در اهمیت معیار کاربردی بودن و کالایی شدن قلمرو اطلاعات (لیوتارد) شناخت. با قبول واقعیت تغییر در جامعه امروزی، شیوه های عملکرد یک کتابخانه نیز تغییر خواهد کرد. زمانی که یادگیری یکی از اصول سازمانی یک مجموعه درآمده و ارزشیابی نیز به عنوان بخش جدایی ناپذیری از عملکردهای روزانه در می آید، می توان نتیجه گرفت که کتابخانه ها با مرزهای از هم پاشیده و محیط های دائمی در حال تغییر روبرو هستند. در اینجا کل نگری و گرایش به سوی آموزش، راه حل مناسبی خواهد بود و کتابداران باید توصیه های جس شرا را سرلوحه کار خود قرار دهند و به عنوان آموزشگران در عرصه گسترده جهانی وارد شوند و آن ها باید درک مهم خود نسبت به ویژگی دانش و یادگیری و شناسایی رفتارها، نگرش ها، محیط ها، عملکرد ها و مهارت هایی افزایش دهند که آموزش را به حد اکثر می رسانند و کتابخانه ها همچنانکه حول محور یادگیری و آموزش سازماندهی تمرکز دارند، به عنوان شریک کامل امور آموزشی موسسات خود قرار خواهند گرفت (Shera, 1973: P. 120).

بنابر این کتابخانه ها و کتابداران در عصر پست مدرن در کانون فرایند آموزش جای می گیرند و برنامه ریزی گروه های کتابداری و اطلاع رسانی و دست اندرکاران باید با این سو گرایش پیدا کند.

Poperian Structuralism²³
Computationalism²⁴

در غیر این صورت، پیش بینی جایگاه اصلی علوم کتابداری و اطلاع رسانی مشکل خواهد بود. سخن پایانی این که: کتابداری و اطلاع رسانی در عصر اطلاعات و پست مدرنیته باید نقطه ثقل و محور تغییرات و نمونه موفق مدیریت تغییرات باشد.

پیشنهادات

با قبول تغییرات حاصله در علوم کتابداری و اطلاع رسانی به تبع تغییرات حاصله در جامعه می توان پیشنهادات زیر را ارائه نمود:

۱- در جامعه ای که تغییر پذیری و عدم ثبات و نسبیت رو به گسترش است، نظام آموزشی کتابداری و اطلاع رسانی می تواند به سوی مدیریت تغییر و آمادگی برای تغییر گرایش پیدا کند.

۲- با گرایش علوم کتابداری و اطلاع رسانی به سوی کثرت گرایی، ارتباط این حوزه با سایر رشته ها مانند مدیریت، علوم کامپیوتر، علوم تربیتی، روان شناسی و ... اجتناب ناپذیر است.

۳- ورود علوم کتابداری و اطلاع رسانی به دنیای آموزش و سوق دادن برنامه ریزی ها برای پرورش روحیه آموزشی در کتابداران و اطلاع رسانان می تواند ضامن شکوفایی این رشته باشد که توسعه سواد اطلاعاتی در جامعه نیز یکی از این موارد است.

۴- تغییر رویکردی از مدیریت منابع اطلاعاتی به سوی مدیریت اطلاعات و دانش و توجه به هماهنگی بین افراد (دیدگاه سیستمی) در مراکز کتابخانه ای و اطلاع رسانی به جای توجه صرف به مهارت ها مطلوب خواهد بود.

منابع و مأخذ

- پاستر، م. (۱۳۷۷). عصر دوم رسانه ها. ترجمه غلامحسین صالحیار. تهران: انتشارات موسسه ایران.
- وبستر، ف. (۱۳۸۰). نظریه های جامعه اطلاعاتی. ترجمه اسماعیل قدیمی. تهران: قصیده سرا.
- Bergquist, W. (1998). *The postmodern organization: Mastering the art of irreversible change*. San Francisco: Jossey-Bass.
 - Brookes, B.C. (1980). Foundations of information science: Part 1, philosophical aspects. *Journal of information science*. No. 12.
 - Cornelius, L. (1996). *Method meaning in information studies*. Norwood, New Jersey: Ablex.
 - Dervin, B. (1992). From the mind's eye of the "user": the sense making qualitative methodology. In: *Qualitative research in information management*. Edited by: Glazier, J. & Powell, R.. Englewood, conn.: Libraries unlimited.
 - Foucault, M. (1998). *The archeology of knowledge*. New York: Pantheon.
 - Greenberg, D. (1998). Camel drivers and gatecrashers: quality control in the digital library. In: *the marriage of continuity: Reconfiguring academic information resources for the 21st century*. Edited by: Hawkins, B. & Battin, P.. Washington: council on library and information resources.
 - Jameson, F. (1998). Postmodernism or the cultural logic of late capitalism. *New left review*. No. 146.
 - Muddiman, D. (1999). Towards a postmodern context for information and library education. *Education for information*. Vol. 17, No. 1.
 - Postmodernism. (1991). *The encyclopedia of sociology*.
 - Ray, K.L. (2000). The postmodern library in an age of assessment. *Monthly journal of the university of the Pacific*. No. 15.
 - Shera, J. (1973). *Knowing books and men; knowing computers too*. Littleton: Libraries Unlimited.
 - Shera, J. (1983). Librarianship and Information science. In: *the study of information: interdisciplinary messages*. Edited by: Machlup, F. & Mansfield, U. New York: wiley.
 - Taylor, A. G.. (1994). The information universe: will we have choose or control?. *American libraries*. No. 25.
 - Turkle, Sh. (1999). Innovation... or instrument drift? The new vocationalism and information and library education in the united kingdom. *Education for information*. No. 12.
 - Versig, G. (1993). Information science: the study of postmodern knowledge usage. *Information processing and Management*. No. 29.
 - Vikery, B. & vikery, A. (1987). *Information science in theory and practice*. London: Butterworths.